

De skrev läroboksklassiker i avsaknad av svenskt material

När jag var klar med första läroboken i kirurgi hade jag kunnat ställa mig upp på vilket föredrag som helst och ställa kritiska frågor i ämnet. Jag kunde i stort sett allt på området.

Det berättar professor Curt Franksson. Efter närmare tre års skrivande gav han 1981 ut första upplagan av den nästan 1000-sidiga läroboken »Kirurgi« på förlaget Almqvist & Wiksell. Den, liksom motsvarande »tegelstenar« inom psykiatri, invärtesmedicin (som i andra upplagan fick namnet internmedicin) och obstetrik och gynekologi som kom ut under 1970- och 1980-talen, blev en försäljningssuccé. Det var de första riktigt stora medicinska läroböckerna på svenska. Samtliga initierades av starka företrädare inom professionen, personer med stort engagemang i den svenska läkarutbildningen och som varit beredda att lägga ner flera år av skrivarbete med relativt dålig ekonomisk ersättning.

Den tiden, eller kanske lusten, finns inte på samma sätt idag. Att en ekonomisk framgång inte är någon garanti för att få leva vidare visar det öde som den först utgivna boken bland dessa fyra, »Obstetrik och gynekologi«, har gått till mötes. Professor Sam Brody låg bakom läroboken, vars första upplaga kom 1970. Han skrev den helt själv, och han var ansvarig för innehållet i samtliga nio upplagor. För förlaget var boken ett riskprojekt som utvecklades till en succé, berättar Britt-Marie Gustafsson, som var gruppchef på den vetenskapliga avdelningen på Almqvist & Wiksell.

– Det blev status att läsa Sam Brody, såväl bland läkare som bland sjuksköterskor, barnmorskor och andra inom sjukvården. Efter Brodys bok fanns det helt enkelt ingen plats för något annat inom det ämnesområdet, säger Britt-Marie Gustafsson.

Sam Brody gick i pension 1989, och 1993 kom den nionde och sista upplagan med honom som författare.

– Inför min sista upplaga 1993 skrev jag om ca 75 procent av innehållet. Men tre–fyra år senare hade jag tappat kontakten med ämnet, och jag försökte få fem tidigare kolleger att ta på sig författaransvaret. Det rann tyvärr ut i sanden, berättar Sam Brody.

Nya upplagor av samtliga fyra titlar har varit helt beroende av drivande personer inom den medicinska professionen. Det ansvariga förlaget, nuvarande Liber, gjorde förvisso en nytryckning av »Obstetrik och gynekologi« 1999 men har inte längre några planer på att ge ut läroboken i en ny upplaga.

För de andra tre böckerna, i psykiatri, kirurgi och internmedicin, ser det betydligt ljusare ut. Samtliga har kommit i nya upplagor under 2000-talet. Från förlagets sida ser man ingen ände på en fortsatt utgivning av dessa verk, som i stort sett alla svenska läkare, sköterskor, apotekare och andra med en kvalificerad medicinsk utbildning bakom sig har minst någon titel av i sina referensbibliotek.

Ett gyllene decennium för nya läroböcker var 1960-talet. Det var också det »gyllene decenniet« inom svensk sjukvård, med god ekonomi och lite stress. Det menar professor Lars Werkö, ansvarig för första utgåvan av »Invärtesmedicin«. Det gav utrymme för läkare som var djupt engagerade i den medicinska grundutbildningen att ta tag i dåtidens undermåliga läromaterial. Självt startade Lars Werkö sin grundutbildning 1937, och då var det till stor del tyskspråkigt läromaterial inom medicin som de svenska studenterna hade att tillgå. Men efter andra världskriget försvann de tyskspråkiga böckerna, och kompendierna och de engelskspråkiga böckerna tog över. Dessutom dök en och annan svensk lärobok upp, men de var ofta ofullständiga och av ganska dålig kvalitet rent språkligt. Även studenterna reagerade på kvaliteten, och myntade egna titlar. Exempelvis kom den dåvarande »Nordisk lärobok i kirurgi« att kallas »Fornnordisk lärobok i kirurgi« av många studenter.

Under detta gyllene decennium och in på 1970-talet tog fyra professorer, ovetande om varandras planer, tag i problemet med bristfälligt medicinskt läromaterial på svenska och gav upphov till fyra titlar som sedan dess varit i stort sett självklara inslag i den medicinska grundutbildningen. Lars Werkö var ansvarig redaktör

LÄROBOKS- KLASSIKER

i olika utgåvor. Omslagens utseende har växlat sedan 1970, då den första boken i serien kom.

för »Invärtesmedicin«, psykiatriprofessorn Jan-Otto Ottosson skrev på egen hand »Psykiatri«, Curt Franksson skrev huvuddelen av »Kirurgi« och Sam Brody var ensam författare till »Obstetrik och gynekologi«. De gemensamma nämnarna var den kritiska synen på det befintliga läromaterialet, det stora engagemanget i grundutbildningen och att det fanns ett förlag, dåvarande Almqvist & Wiksell, som ville satsa på modern svensk utbildningslitteratur inom medicin.

– Vi hade redan en ganska stor utgivning av läroböcker för universitetsstadiet, och i samband med att läkarutbildningen gjordes om 1970 behövdes det snabbt ny litteratur. Eftersom förlaget ägdes av Almqvist & Wiksells Tryckeri i Uppsala vågade vi ta den ekonomiska risken att ge ut dessa böcker, säger Britt-Marie Gustafsson.

– De enklaste böckerna att ge ut var »Psykiatri« och »Obstetrik och gynekologi«, eftersom de var ganska perfekta redan på manusstadiet. Inte minst Jan-Otto Ottosson var känd som en duktig skribent.

Det var den förändrade läkarutbildningen som fick Lars Werkö, då anställd som klinikchef på Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg, att fundera över att ta fram en svensk lärobok i internmedicin. Han hade redan kontakter med Almqvist & Wiksell genom en befintlig serie kallad »Praktisk terapi«, som han ansvarade för och som behandlat ämnena hypertension och hjärtinsufficiens. Men nu behövdes något helt nytt och betydligt mer övergripande än det som fanns tillgängligt.

– Förändringen i läkarutbildningen innebar att studenterna skulle tentera direkt efter det att de genomgått kurserna i internmedicin och kirurgi, och inte i slutet av hela utbildningen och efter den så kallade assistentutbildningen. Det behövdes något relativt enkelt, och 1970 hade vi tagit fram »Invärtesmedicin« 1 och 2, som var på omkring 300 sidor vardera och som studenterna kunde bära med sig på sjukhuset, berättar Lars Werkö.

– Det var dock många som ansåg att den var alltför enkel, att den inte gjorde ämnet rättvisa. Dessutom var det en Göteborgsprodukt, och blev inte lika uppskattad på andra fakulteter. För att öka spridningen breddades författarlistan. När den andra upplagan kom 1978, den som fick namnet »Internmedicin« och som hade professor Leif Hallberg som första namn bland redaktörerna, hade boken vuxit till närmare 1 000 sidor. Men själva grundidén fanns kvar: den skulle fungera som en kunskapskälla under hela utbildningstiden, inte bara något man läste i till sluttentor.

Som förlaga till den första upplagan fanns framför allt ett par danska kompendier i invärtesmedicin, kompendier som även dessa växte till att så småningom bli en lärobok på omkring 1 000 sidor. Men att få fram en svensk bok var viktigt, menar Lars Werkö. Antalet studenter hade ökat kraftigt, och utrymmet för det muntliga utbildningsinslaget mellan erfarna läkare och studerande minskade. Dessutom var kunskapen i engelska bland studenterna begränsad.

– Danskarna hade upptäckt att studenterna hade svårt med engelskan. Det var därför de gav ut kompendierna. Det går inte att föreställa sig skillnaden mot idag, då kontakten med det engelska språket är så mycket större, säger Lars Werkö.

– Genom tillkomsten av en svensk omfattande lärobok i internmedicin, som används av samtliga fakulteter, fick vi en mer likformig utbildning i landet. De engelskspråkiga böckerna som användes innan var olika till både innehåll och kvalitet, beroende på vem som varit

CURT FRANKSSON,
professor,
kirurgi.

Foto: Peter Öm

LARS WERKÖ,
professor, in-
värtesmedicin.

SAM BRODY,
professor,
obstetrik och
gynekologi.

JAN-OTTO OTTOSSON,
professor,
psykiatri.

redaktör för dem. Men att vi skulle ha fått bättre läkare till följd av bra svenska läroböcker vågar jag inte påstå.

Att kirurgiprofessorn Curt Franksson, då på Huddinge sjukhus, blev upphovsman till »Kirurgi« var en tillfällighet, berättar han själv. Den, i hans tycke, ganska dåliga kvaliteten på svenskt läromaterial inom kirurgi ledde till att han på 1970-talet själv skrev flera kompendier i ämnet.

– Dels hade jag sysslat så länge med utbildning och visste vad studenterna behövde lära sig, dels satt jag själv inne med mycket kunskap men började bli gammal och ville på något sätt förmedla kunskapen vidare innan jag gick i pension. Det visade sig att dessa kompendier blev mycket populära. Studenterna tryckte upp fler exemplar, och de spreds vidare till andra fakulteter i landet, säger Curt Franksson.

– En av direktörerna på Almqvist & Wiksell hade en son som läste medicin, och när direktören fick se mina kompendier kontaktade han mig och frågade om han fick trycka upp dessa på förlaget. Men jag var tvungen att städa upp lite i manuskripten och utöka innehållet. Det tog nästan tre år och slutade i en bok på 1 000 sidor.

Curt Franksson valde att skriva det mesta själv i de fem upplagor han ansvarade för. Anledningen var att han ville uppnå en jämn kvalitet på innehållet. Men det fanns områden där han var tvungen att rådfråga kolleger, framför allt vid de senare upplagorna.

– Som praktiskt utövande kirurg och lärare i kirurgi tog jag del av det senaste på området, och i första upplagan använde jag den kunskap som jag själv hade i huvudet. Hela mitt kunskapsförråd gick åt, och det var en mycket trevlig känsla. Det var mindre trevligt då jag senare blev tvungen att börja rådfråga kolleger, och när titthålskirurgin slog igenom lämnade jag över ansvaret för »Kirurgi« helt till andra som var insatta även på det området.

Curt Franksson tror att en svensk lärobok i kirurgi ledde till duktigare studenter, och i förlängningen skickligare kirurger.

– Innan det fanns en svensk bok i kirurgi upplevde jag som lärare att många studenter slarvade med att läsa på ordentligt. Det berodde till stor del på att vi inte hade någon bra litteratur. Även om studenterna kunde engelska så är det svårt med ett främmande språk när det gäller läroböcker. I »Kirurgi« satsade vi mycket på bra illustrationer, och mycket kunde man lära sig bara genom att studera bildmaterialet, säger Curt Franksson.

Liksom Curt Franksson var Sam Brody mycket road av att skriva, och även han valde att skriva själv då han arbetade med första utgåvan av »Obstetrik och gynekologi«. Förvisso frågade han några äldre kolleger på Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg, där han blev professor 1962, om de ville medverka. Men ingen sa sja ha tid, och redan 1965 startade Sam Brody arbetet som ledde till en första utgåva 1970.

– Vi hade en del utmärkta engelska läroböcker, men det finns viktiga nationella avvikelser och eftersom vi hade en ganska omfattande utbildning i ämnet så fanns det ett stort behov av en svensk övergripande bok, säger Sam Brody.

– Viktiga olikheter mellan länder var exempelvis indikationer för att utföra kejsarsnitt, och hur kvinnor i klimakteriet skulle behandlas med exempelvis hormoner. Det var ett jättestor arbete att skriva den första upplaga, men också roligt. Man kan ju inte själv famna en hel specialitet, så i många stycken handlade det om diskussioner med medarbetare och studenter.

»Obstetrik och gynekologi« kom ut i nio upplagor med Sam Brody som författare, från 1970 till 1993. Det är fler upplagor än för någon av de övriga tre titlarna.

– Det har varit ett ämnesområde som utvecklats mycket snabbt. Viktiga förändringar gällande aborter, liksom den socialmedicinska biten, endokrinologin och hela biten med preventivmedel har gjort det nödvändigt att komma ut med nya utgåvor regelbundet och med ganska få års mellanrum. Dessutom har genetiken tillkommit som ett viktigt område, säger Sam Brody.

Paradoxt nog är det just »Obstetrik och gynekologi«, med flest nya och reviderade upplagor, som är den av de fyra stora svenska läroböckerna för medicinsk grundutbildning som först försvinner från litteraturlistan.

– Det känns mycket tråkigt. Om det beror på bristande intresse från förlaget eller brist på skribenter vet jag inte, säger Sam Brody.

Boken »Psykiatri« behöver dock inte stå och falla med sin enda författare: professor Jan-Otto Ottosson. Han ensam stod för den första utgåvan, som kom 1983. Han har ensam svarat för innehållet i samtliga nya utgåvor – förvisso med hjälp av synpunkter från sakkunniga inom olika områden – och har inga planer på att sluta. Den senaste reviderade upplagan, den sjätte, gavs ut 2004.

– Jag fortsätter så länge jag är engagerad och tycker att jag kan göra ett gott arbete. Eftersom jag fortfarande fungerar som handledare och följer forskningen på området, vet jag var kunskapsluckorna finns och kan täppa till dessa i nya upplagor, säger Jan-Otto Ottosson.

Det är en fördel med att vara ensam författare till en bok inom just psykiatri, menar han.

– Psykiatri har varit splittrad i olika skolor, en biologiskt inriktad och en psykodynamiskt inriktad. Jag

tyckte redan från början att det var viktigt att brygga över dessa olika skolor, säger Jan-Otto Ottosson.

I slutet av 1970-talet fanns det en engelsk lärobok i psykiatri som var alltför omfattande och ämnad för specialister på området, samt en norsk bok som var mer inriktad på resonemang och mindre på rena fakta. Ingen av dessa var speciellt lämplig att använda i psykiatrikursen på läkarutbildningen, menar Jan-Otto Ottosson. Det behövdes helt enkelt en svensk lärobok på området.

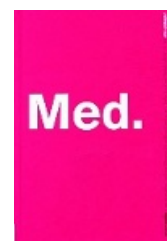
– Jag hade samlat på mig ett par sabbatsterminer, och dessa använde jag till att börja skriva läroboken i psykiatri. Det visade sig också att det fanns ett stort sug efter en sådan bok; redan efter ett år var den slutsåld, säger Jan-Otto Ottosson.

Under de drygt 20 år som »Psykiatri« kommit ut i nya upplagor är innehållet rörande psykopatologin i stort sett detsamma sedan starten. De stora förändringarna har gällt förståelsen för bakomliggande orsaker, kunskapen om neurokemin och möjligheterna att avbilda hjärnan och dess aktivitet. Även psykofarmakologin och psykoterapin har genomgått stora förändringar som lett till behov av reviderade upplagor av »Psykiatri«.

– Hela området psykiatri gällande behandling har blivit evidensbaserat, och jag har haft stor nytta av SBUs genomgångar vid nya upplagor, säger Jan-Otto Ottosson.

För att psykiatri ska behålla en stark position vid sidan av andra medicinska ämnen under grundutbildningen och alla läkare ska få tillräckliga kunskaper i psykiatri behövs en omfattande svensk lärobok i ämnet, menar Jan-Otto Ottosson. Han tror därför att boken »Psykiatri« har en viktig roll att fylla i framtiden.

Peter Örn
frilansjournalist

SERIENS NUTIDA UTSEENDE.

Framtiden är ljus för den medicinska läroboken

Det pågår en ständig diskussion om vilken roll de tryckta läroböckerna kan få i konkurrens med nya elektroniska publiceringsmöjligheter, men att helt avstå från att ge ut nya tryckta utgåvor har det aldrig varit tal om. Det uppger förlaget Liber, som har de fyra tungviktarna inom psykiatri, kirurgi, internmedicin samt obstetrik och gynekologi i sin utgivning.

– Så länge de utbildningsansvariga och läroboksförfattarna anser att studenterna har nytta av en handfast lärobok kommer de stora medicinska läroböckerna på svenska att finnas kvar, säger Eva Houltsén Hammarberg, som är produktutvecklingschef för facklitteratur på Liber.

Liber ger bland annat ut »Psykiatri«, »Kirurgi« och »Internmedicin« (se separat artikel), och har också gett ut »Obstetrik och gynekologi« fram till 1999, då den sista nytryckningen gjordes. Den senast reviderade upplagan är från 1993, och någon ny upplaga planeras inte.

– Jag vet att man tidigare försökte samla författare till en ny upplaga. Varför det inte lyckades vet jag inte, säger förläggaren Björn Stenberg, som ansvarar för utgivningen inom medicin och vård.

Diskussionen om den tryckta bokens framtid vid sidan av elektroniska publiceringsmöjligheter finns alltid med då nya upplagor är på tal. En grundläggande förutsättning är att alla produkter som ges ut ska vara ekonomiskt lönsamma. Det kravet når »Psykiatri«, »Kirurgi« och »Internmedicin« upp till, men hur lönsamma dessa är vill förlaget inte avslöja. Något hot mot de tryckta versionerna tycks inte finnas i dagsläget.

– De kommer att finnas kvar inom en överskådlig framtid. Det finns en uppfattning om att det behövs svenska böcker i dessa ämnen, böcker som samlar grundläggande kunskap inom ämnesområdet och som kan användas som en uppslagsbok under hela livstiden. – Det relativt höga priset för tryckta böcker är en fråga som alltid finns med i diskussionen, och studenter är en priskänslig målgrupp. Ju tjockare en bok är, desto dyrare blir den. Prisfrågan kan påverka omfattningen av exempelvis fyrfärg i böckerna, men aldrig innehåll eller pedagogisk kvalitet, säger Eva Houltsén Hammarberg.

Redan idag används Internet som ett komplement till bokutgivningen, berättar Björn Stenberg.

– För den senaste utgåvan av »Psykiatri« har vi lagt ut referenser till innehållet på Internet. I övrigt ser jag Internet främst som en framtida möjlighet till olika pedagogiska grepp som komplement till de tryckta böckerna. Det kan kanske handla om att komplettera med rörliga bilder på en speciell webbplats för en bestämd bok, säger Björn Stenberg.

Peter Örn
frilansjournalist